

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Prozos proveržiai

2013-01-11

ŽURNALAS: LITERATŪRA IR MENAS

TEMA: Literatūra

AUTORIUS: Laimantas Jonušys

DATA: 2013-01

Prozos proveržiai

Laimantas Jonušys

Mintį kyštelėjo pernykštis Vilniaus knygų festivalis, kurio rengėjai paprašė pakalbėti diskusijoje apie pastarųjų dvidešimties metų lietuvių literatūrą. Šiek tiek papildęs ir surašęs tai, ką ten kalbėjau daugiau iš minties nei iš lapo, čia ir pateikiu.

Pasirinkau tą literatūrinę prozą, kuri buvo originalaus pobūdžio, iš esmės novatoriška, t. y. tokius kūrinius, kokių lietuvių literatūroje iki tol nėra buvę. Anaipol nenoriu pasakyti, kad vertinga tik „proveržio“ literatūra, pvz., kai kurie autoriai, tarp jų Danutė Kalinauskaitė arba Valdas Papievis, rašė nė kiek ne blogesnius kūrinius už čia minimus, bet jie nepatenka į šią mano pasirinktą temą. Vis dėlto čia miniu tik, mano subjektyvia nuomone, gerą literatūrą (mat naujoviško rašymo buvo ir daugiau, tik jis, aišku, ne visas vertingas), ir tai dar, matyt, ne visą, nes kai kuo suabejojęs nusprendžiau šio sąrašo daug neapkrauti.

Pasiūlytą 20 metų laiko tarpą priimu pažodžiui - vadinasi, nuo 1992 metų (tad geriausi Ričardo Gavelio romanai pasilieka už ribos).

Dabar tai gal ir nebeatrodo itin originalu, bet **Jurgis Kunčinas**, „Tūloje“ ir kituose romanuose pirmą kartą prabilęs apie valkataujančio sovietmečio inteligento patirtį, atvėrė visai naują perspektyvą.

Gintaras Beresnevičius savo rašiniiais sužavėjo ir nustebino daugeliu atžvilgiu, bet literatūriniu požiūriu norėčiau išskirti jo unikalias istorines ir mitologines miniatiūras – dalis jų yra knygoje „Pabėgęs dvaras“. Šiuose sąmojingose, kartais absurdistiniuose tekstuose jis neregėtu būdu sujungė Lietuvos istorijos, mitologijos fragmentus su žaisminga literatūrine išmone.

Jurga Ivanauskaitė romane „Ragana ir lietus“, aistra pulsuojančiu stiliumi nerdama į moters erotinės aistros sūkurius, originaliai susiejo tris viena nuo kitos šimtmečius nutolusias laiko plotmes; o vėlesnį „Sapnų nublokšti“ (šiaip jau ne patį geriausią) turbūt galima laikyti pirmu lietuvišku daugiakultūriu, kosmopolitiniu romanu.

Leonardas Gutauskas „Vilko dantų karoliuose“ nuplaukė į prustiškas atsiminimų srauto gelmes, bet tas romanas galiausiai tapo nepabaigiamas ir nevaldomas. Paskui

šis autorius (įdomu, kad, kaip ir Kunčinas, sovietmečiu publikavęs tik poeziją) sukūrė unikalų kompaktiškų romanų, nuo melancholiško, intravertiško „Laiškai iš Viešvilės“ iki sangviniško, originaliai daugiabalsio „Kazbek“ ir kitų.

Sigitas Parulskis romane „Trys sekundės dangaus“ drastišku iššūkiu sujungė sakralinį ir profaninį matmenis, brutalia raiška griovė asmenybės savigarbos ir savižinos iliuzijas, kartu išskleisdamas subtilios, poeto vertos literatūrinės kalbos galimybes.

Šio laikotarpio proveržio proza neišsivaizduojama be **Herkaus Kunčiaus**. Jo žaismingas nihilizmas, absurdas ir groteskas išarė visai naują vagą mūsų lankose. Gausioje kūryboje – nuo Paryžiaus romano „Būtasis dažninis kartas“ iki vilnietiško „Lietuvis Vilniuje“ – kaip ryškesnes provokuojančio komizmo aukštumas dar išskirčiau romanus „Pelenai asilo kanopoje“, „Nepasigailėti Dušanskio“, kai kuriuos apsakymus (pvz., „Pirtis Balkanuose“).

Ramūno Kasparavičiaus „Keturių sesučių darželis“ – unikalus literatūrinio paribio šedevras: tradicinė kaimietiška folklorinė raiška čia panardinta į fantasmagoriškos, absurdistinės išmonės terpę, – tokį būtų parašęs Baltušis, jeigu būtų išprotėjęs.

Mariaus Ivaškevičiaus romanas „Žali“ netyčia užkliudė Lietuvos partizanų gerbėjus, nors visai be reikalo – vienintelė „nuodėmė“ yra ta, kad jis kovotojus pavaizdavo ne kaip paminklus, o kaip gyvus žmones su savo silpnybėmis. Bet šis romanas iš tikrųjų tik iš dalies apie tai – čia pinamas trapus ir subtilus poteksčių, nutylėjimų, „sustabdytų kadru“ tinklas, kuriame žodinė išmonė ne mažiau svarbi už istorines asmenybes.

Vanda Juknaitė atrado naują erdvę, nukreipusi dėmesį į beglobius arba neįgalius ir kitus gyvenimo paraštėje atsidūrusius vaikus knygoje „Išsiduosi. Balsu“ ir „Tariamais iš tamsos“. Tiesa, tai veikiau priskirtina dokumentinės prozos žanrui, bet atlikta su literatės gabumais ir pagavomis.

Jaroslavas Melnikas yra išskirtinis autorius lietuvių prozos kontekste, nes užėmė ypatingą nišą, kurią galima pavadinti filosofine fantastika ar pan. Jo kūrinių esmė – savitos, alternatyvios pasaulio vizijos, išpūdingiausiai atskleistos apsakymų rinkinyje „Rojalio kambarys“ ir romane „Tolima erdvė“.

Andriaus Jakučiūno visi trys romanai kiekvienas savaip originalūs lietuvių literatūros fone. „Servijaus Galo užrašai“ – pirmas lietuviškas romanas, kurio veiksmas vyksta antikos laikais, be to, ir su originaliai žaisminga tų laikų filosofinės raiškos stilizacija; „Tėvynė“ yra hermetiškiausias lietuviškas romanas, kuriantis minimalistinį ir mistiškai įtaigų daiktų pasaulį; „Lalagė“ – sudėtingiausias lietuviškas romanas, paniręs į literatūrinio teksto ir siužeto užuomazgų gelmes.

Rasos Aškinytės romane „Rūko nesugadinti“ į žmonių santykių statiką ir poslinkius žvelgiama racionalių žvilgsniu iš šalies, situacijos modeliuojamos ir kartu komentuojamos. Pasaulio literatūroje panašių žvilgsnių yra buvę, bet Lietuvoje tai netikėta naujovė.

Justino Sajausko miniatiūrų knygoje „Suvalkijos geografija“ tragiški, kartais ir žiaurūs dalykai išreiškiami lakonišku, netgi minimalistiniu pasakojimu; neretai esmė savitai perteikia ar bent nuspalvina paskutinis sakinytis. Stulbina, kad literatūriškai išpūdingiausias kūrinys apie pokario partizanus minimalistinės stilistikos atradimais kai kuo netikėtai artimas klasikinei Rytų poetikai.

Vlado Kalvaičio romanas „Sustiprinto režimo barakas“ – geriausias literatūros kūrinys apie lietuvių patirtį sovietiniuose lageriuose. Nors stilistika kitokia nei Sruogos „Dievų miško“, čia esama panašių originalumo daigų: į baisius dalykus sugebėta pažvelgta su ironija ir humoru.

Be viso to, kaip puikiai žinome, suklestėjo visai naujas beletristikai artimos **eseistikos** žanras - vienas iš jo pradininkų buvo **Rolandas Rastauskas**, o šios naujovės dabar jau „senasis testamentas“ yra knyga „Siužetą siūlau nušauti“, kur sudėta prieš tai „Šiaurės Atėnuose“ sužibėjusi jau minėtų **Parulskio** ir **Beresnevičiaus**, taip pat **Giedros Radvilavičiūtės** bei **Alfonso Andriuškevičiaus** eseistika ir **Sigito Gedos** savito dienoraščio fragmentai. Visi šie autoriai savaip unikalūs ir nepakartojami. O vėliau, žinoma, radosi ir kitų įdomių eseistikos kūrėjų.

Nors dabar apie tai paprastai nė nebegalvojame, bet išžiūrėję galime pastebėti, kad beveik niekas iš čia suminėtos literatūros sovietmečiu viešai nebūtų galėję pasirodyti - kai kas dėl akivaizdaus tiesos sakymo, o kai kas dėl sukaustyto sovietinės kultūros konservatyvumo ir su tuo susijusių subtilesnių kliūčių.

Kaip matome, literatūra čia kuo įvairiausia - kai kuriems autoriams turbūt net nesmagu atsidurti tarp kai kurių kitų; o man šita įvairovė - pats gerumas.